
ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ LOOK TO THE PAST ЎТМИШГА НАЗАР

Юсунов Иззат Султонович,
Муҳаммад ал - Хоразмий номидаги
Тошкент ахборот технологиялари университети ўқитувчиси

ХОРАЗМДА V-XIII АСРЛАРДА АЛОҚА ТИЗИМИНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТАРИХИ

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2019-2-27>

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада инсоният тарихида алоқанинг пайдо бўлиши қанчадан-қанча даврлар ўтсада алоқа хизмати ўз аҳамиятини йўқотмасдан ўзгариб замонга мослашиб ва ривожланиб борганлиги айниқса Хоразмда ўзига хос тарзда ривожланиб тараққий этиб боришига бағишланади.

Калит сўзлар: ноғора жарчилар, цивилизация, зардушт, Авесто, метафизика, космология, чопар, элчи, бухри, шиговул.

Юсунов Иззат Султонович,
Преподаватель Ургенчского филиала ТУИТ
имени Мухаммада аль-Хорезми

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ СВЯЗИ В ХОРЕЗМЕ В V-XIII ВЕКАХ

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящается специфическому пути развития системы связи почта Хорезма, которая появилась много веков назад, начиная с истории появления и развития человечества, на протяжении длительного периода времени не потеряла свою значимость, соответствуя переменам и требованиям времени, продолжается развиваться по сей жизни.

Ключевые слова: цивилизация, Авеста, метафизика, космология, посол, гонец, кризис, церемониймейстер, зороастризм, вестник литавры.

Yusupov Izzat,
Urgench branch of Tashkent University
of information technologies named after
Muhammad al-Khwarizmi

HISTORY OF SYSTEM COMMUNICATION DEVELOPMENT IN KHOREZM IN V-XIII CENTURIES

ANNATATION

This article is devoted to the specific way of development of the Khorezm communication system, which appeared many centuries ago, beginning with the history of the emergence and development of mankind, has not lost its significance for a long period of time, corresponding to changes and requirements of the time, continues to evolve in this life.

Key words: civilization, Avesta, metaphysics, cosmology, ambassador, messenger, crisis, ceremonies master, Zoroastrianism, herald vocal.

№ 2/2019

Инсоният ўз тараққиёти давомида доимо ўзаро мулоқот қилиш, фикр, тажриба алмашиш, бир-бирини холидан хабардор бўлиб туришга интилиб келган. Унинг ана шу эҳтиёжини қондиришда алоқа хизмати беқийёс аҳамиятга эга бўлган. Таъкидлаш керакки, бу хизматнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши ҳар бир халқнинг давлатчилик анъаналари билан узвий боғлиқ холда кечган. Ушбу ҳақиқатни қарийб уч минг йиллик давлатчилик тарихига эга бўлган юртимиз заминиди бу борадаги анъаналар теран илдишларга эга экани ҳам тасдиқлайди. Қадим-қадим замонлардан бошлаб жаҳон цивилизацияси бешикларидан бири бўлиб келган кўҳна ва гўзал диёримизда илм-фан ва маданият ва санъат, меъморлик ва шахарсозлик каби соҳалар билан бир қаторда алоқа хизмати ҳам боқичма-боқич шаклланиб, тараққий этиб келган. Қадим даврлардаёқ тўлақонли ахборот ва хабарга талаб эҳтиёж турли манбаларда ўз аксини топган. Жумладан Зардуштийлик тарихининг манбаларида айтилишича, Зардушт Худонинг пайгоми (хабари)ни одамларга етказиш орқали босқинчилик ва вайронликлар олдини олиш, ҳалол меҳнат қилиб, тинч-тотув яшаш, адолат ва ҳақиқатга сажда қилиш кераклигини ўргатган. 30 аср олдин битилиб, бизгача етиб келган "Авесто"дан ҳар қандай хабар, янгилик ўзининг такомили, ҳақиқийлиги, тўлиқлиги билан баҳоланиши, унинг ёрдамида инсоният яхшилик ва эзгуликка қараб интилиши тўғрисида хулоса қилиш мумкинлиги[1], ёзиб қолдирилган.

Ўрта асрларда Марказий Осиёнинг савдо йўлларида савдо қарвонларига, сайёҳларга, харбий кўшинларга ва умуман йўловчиларга почта хизмати кўрсатиш янада такомиллашди. Бу хизмат нафақат ҳуқумдорлар, шу билан бирга хусусий шахсларга тегишли хат-хабарларни ҳам манзилга етказиш вазифасини бажарган. Давлат аҳамиятига эга хат-хабарларни манзилга етказишни махсус девон назорат қилиб турган бўлса, оддий фуқороларга почта хизмати кўрсатиш кўпинча савдо қарвонлари таркибидаги махсус кишилар орқали амалга оширилган. Хусусий шахсларга тегишли хатлар айрим ҳолларда манзилга етиб келмагани унинг фаолиятидаги камчиликлардан далolat беради.

Ўрта асрларда алоқа хизмати билан шуғулланадиган ходим Хоразмда "Соҳиби аъфол" ? "Соҳиб бари" деб ҳам юритилган. Аъфол сўзи "ишлар" маъносини англатган, Соҳиб бари бошқа ишлар қаторида алоқа хизмати билан шуғулланган, "Бар" сўзининг лугавий маъноси "элт, олиб бор" деган маънони билдиради, яъни хатни (номани) элтиб бер ёки олиб бор деган маънони англатган[2]. Бундан ташқари алоқа хизмати бошлиғи Соҳиб бари деб ҳам юритилган. "Аъфол" сўзи "ишлар" маъносини англатган, Соҳиби бари ўз вазифасини подшо саройида бажарган[3]. Алоқа хизматчиси вазифаси айрим ҳолларда вазиятга қараб чопарларга юклатилган[4]. Хусусий шахсларга битилган мактубларни вазиятга қараб хат муаллифининг яқинлари ҳам етказганлар.

Ўргатилган каптарлар орқали хат-хабар етказиш ўрта асрларда кўплаб мамалакатлар, хусусан, Марказий Осиё худудида ҳам кенг тарқалгани манбаларда қайд этилган. Масалан, Султон Жалолиддин Мангубердининг ҳаёти ва фаолияти тарихини битган муаррих Шаҳобиддин Насафийнинг "Нафсат ул-масдур" ("Юракдаги заққумлар") асарида ҳуқумдорга мактуб етказиб берган каптарлар ҳақида бир неча далиллар келтирилади Чунки почта каптарлари азалдан ўз уйини беҳато топиб кела олиш қобилиятидан инсонлар хабардор бўлишган, аммо алоқачи кабутарларни олиб кетаётган хабарларини қўлга тушириш учун лочин ва қирғий каби кушлардан фойдаланишганини айтиб ўтиш лозим[5].

Арабларнинг Умар халифалиги вақтида, Ўрта Осиё давлат почтасига араб саудларидан бўлган Сулаймон ибн Абу Сари "берид" бошлиқ эди (717-720). Девони берид асосан давлат эҳтиёжларига хизмат кўрсатган. Почта маҳкамаси бошлиғига шаҳарлардаги маҳаллий почта амалдорлари бўйсунарди. Улар ихтиёрида чопарлар ва кўп миқдорда почта отлари бўлган. Почта амалдорлари маҳаллий маъмурлар яъни ҳокимларга бўйсунмасдан балки ўзларининг марказий маҳкамасига қарарди.

Айниқса, Шарқ уйғониш даврида (IX-XI асрларда) яшаб ўтган улуг мутафаккирларнинг ўзаро мулоқотлари (шу жумладан, хат орқали), ёзишмалари мисолида (бу ўринда Абу Райҳон Беруний ва Абу Али ибн Синонинг метафизика, космология, физика минералогия каби фанларга оид мураккаб илмий масалалар юзасидан бир-бири билан хат орқали ўзаро фикр алмашиб тургани, 1004 йилда Хоразмга қайтган ал-Беруний Ибн Синони хат орқали Гурганжга таклиф қилганини эслаш жоиз). Бу икки даҳо олим бир-бирини илмий мавзудаги мактублар орқали билар ва келгусида учрашиш ниятида эдилар. Бизгача уларнинг ёзишмаларидан 18 таси етиб келган. Орадан бироз вақт ўтиб, 1005 йилда Хоразмга келган Ибн Синонинг Беруний ва унинг устози Абу Наср ибн Ироқ, машҳур табиблар Абул Ҳайр Ҳаммор, Абу Саҳл Масиҳий, Абу Абдуллоҳ ал-Илоқий ва бошқалар кутиб олдилар. Ибн Сино кейинчалик Хуросонда яшаган вақтида Хоразмда ҳамкорлик қилган олимлар билан яқин мулоқотда бўлганлиги ҳақида маълумотлар жуда кам сақланган[6]. Шундан ҳам кўриниб турибдики буюк алломалар ўртасидаги бундай чинакам илмий мулоқот, нафақат шу даврда давлат почтаси, шу билан бирга хусусий шахсларга тегишли хатларни етказишда изчил тизим йўлга қўйилганини, шахслараро мулоқотлар учун ҳам шарт-шароит яратилганини қўришимиз мумкин бўлади.

Хоразмда Олтуношлар сулоласи ҳукумронлик қилган (1017-1036) даврида почта хизмати орқали юборилаётган хат-хабарларни ўз вақтида етиб боришини назорати билан махсус девон шугулланган. Барча шаҳарларда почта бошлиғи лавозимлари ҳам жорий қилинган[7].

Ануштегинлар (1097-1231) сулоласи ҳукумронлик қилган даврларда подшо саройида кўзга кўринган алломалари, шоирлар тўпланган бўлиб уларга ижод қилишлари учун етарли шароитлар яратилганди. Шулардан бири Рашидиддин Муҳаммад ал-Умарий (1114-1182) бўлган бўлиб у учта Хоразмшоҳлар Отсиз, Эл-Арслон ва Такешлар ҳукумронлиги даврида саройда девонбеги бўлиб ишлайди. "Ар-Расойил" (номалар) номли асари катта аҳамиятга эгадир. Ушбу асар икки қисмдан иборат бўлиб иккинчи қисмида олимларга, катта амалдорларга, машҳур кишиларга, шоирларга дўстларига битилган мактублардан иборатдир[8].

Хоразмшоҳ Муҳаммад сарой ҳашаматларини қабул маросимларини дабдабаларини ҳам улуг давлатга хос қилиб ўзгартирарди. Тонг отиши билан унга тобе бўлган 27 мамлакатнинг ҳокимлари ёки бу ҳокимларнинг гаров тариқасида юборилган ўғиллари уни саройи қошида тилла ногора чалиб кутиб олишган ва олқишлаганди.

XII-XIII асрларда мўғуллар қўшни давлатлар ҳақидаги маҳфий маълумотлар тўплашда савдогарлардан хизматидан кенг тарзда фойдаланишган. Чингизхоннинг Хоразмшоҳлар давлатига томон ҳужуми катта тайёргарлик билан бошланди. Хали Хитой зафари қўлга киритилмасданоқ бу икки буюк давлат ўртасида бир-бирининг куч-қудратини билиб олишга ва бу ҳақда маълумотлар тўплашга ҳаракат қилинади. Икки ўртада ҳатто элчилик алоқалари ҳам ўрнатилади. Бундай ишларни амалга

оширишда Чингизхон ўз ҳузурдаги муслмон савдогарларидан фойдаланди. Ҳар икки томондан савдо карвонлари ҳайъатида юборилган элчи ва вакиллари ўз навбатида айғоқчилик вазифасини ҳам бажарадилар[9]. Бунга мисол қилиб, асли Хоразмлик бўлган савдогар Маҳмуд Ялавочни келтириб ўтса бўлади.

Чингизхон Хоразмга юришга тайёргарлик кўраётган бир пайтда нафақат Муҳаммад Хоразмшоҳ балки Ўтрор хокими Инолчиқхон ҳам унинг хатти-харакатларидан огоҳ бўлиб, бу ишлар тўғрисида хабар бериб турувчи жосусларни йўллади. Улардан бири Чингиз амирларидан бирининг қўшини орасига галой ниқобиди кириб олади. Кейин айғоқчи Ўтрорга қайтиб келганида ноибга мўғул-татарлар ҳақида қимматли маълумотларни етказ-ади[10].

Ўрта Осиё ҳудудида мўғуллар ҳукмронлик қилган даврларда почта алоқасининг бошқа тизимидан ҳам фойдаланганлар ва у "ямлар" деб аталарди. Ямлар пойтахтдан қўшни давлатларнинг чегараларигача борадиган асосий йўлларда жойлашаганди. Ямлар (работлар) таҳминан ҳар 25-30 километр масофада ташкил қилиниб, алоҳида ҳарбий қўшинлар билан қўриқланарди. Ҳар бир чопар ўз отини ана шу масканларда алмаштириб кетар эди. Айрим ямчилар хон ёриқлари, тамгаларга эга эдилар. Ямлар албатта марказий ҳукмдор қаромоғида бўлиб, фақат хон фармонлари ва хабарларни етказиб бериш хизматини ўтарди. Ямлар асосан ерли халқдан олинадиган солиқ ҳисобига сақланарди[11].

Хоразмда V-XIII асрларда алоқа тизимини пайдо бўлиши ва ривожланиш тарихи мавзусидаги мақоладан қуйдаги хулосаларга келиш мумкин. Биринчидан Воҳода алоқа хизматининг пайдо бўлиши ва шаклланиш даври сифатида тарихга кирди. Иккинчидан муҳим воқеа ходисаларни ва хат-хабарларни жойларга етказишда махсус чопарлардан фойдаланиш йўлга қўйилди. Учинчидан алоқа хизмати орқали юборилаётган хат-хабарларни ўз вақтида етиб боришини назорати билан шугулланадиган мансаблар жорий қилинган. Тўртинчидан давлатлар ўртасидаги савдо карвонлари ҳайъатида юборилган элчи ва вакиллари ўз навбатида айғоқчилик вазифасини ҳам бажарганлигини таъкидлаш лозим.

Фойдаланилган манба ва адабиётлар

1. Мўминов А. Ўзбекистон ахборотлашган жамият сари. -Тошкент: Турон замин зийо, 2013.-Б.5.
2. Раҳмонов, В. Ўзбек классик адабиёти асарлари учун қисқача лугат. - Т.: Ўқитувчи, 1983. - Б. 25, 30.
3. Курбон Муҳаммадризо Абу Райхон Беруний (Тарихий роман) 2-китоб: Синов саҳнаси. - Т.: Ноширлик ёғдуси, 2017. - Б. 108.
4. Қаямов, А. Абу Райхон Беруний. - Т.: Ёш гвардия, 1987. -Б. 180.
5. Мавлонов Ў., Ахмедов С., Умаров Б. Ўзбекистон почтаси тарих ва тараққиёт. -Т: Маънавият, 2014. -Б.30.
6. Маҳмудов, М. Хоразм тарихи истиқлол кўзгусида. - Урганч, 2013. - Б.69.
7. Абул Фазл Бейҳақи. История Масуда 1030-1041. - Т.: Издательство Академии Наук Узбекской, 1962. - Б.293.
8. З.М.Буниятов Государство Хорезмшахов Ануштегинидов. - М.: Издатель-ство "Наука" Главная Редакция Восточной Литературы, 986.- Б.111.
9. ЎзМЭ. - Т.: Қомус, 1997. - Б.102.
10. Ибраҳимов, Н. Ибн Баттута ва унинг Ўрта Осиёга саёҳати. -Т.: "Шарқ машъали" 1993. - Б. 65.
11. Муҳаммадиев, Ў. Бир зумдаги алоқа. -Т.: "Фан" 2000. ? Б. 5.